

Bilim
Innovatsiya
Barqaror rivojlanish

Oktabr
№10, 2026

AGROBIZNES, FAN VA TEXNOLOGIYALAR

ILMIY-AMALIY
ELEKTRON
JURNALI

Агробизнес, наука и технологии

Agribusiness, science and technology

№ 083688

ISSN:
3060-5245

Toshkent-2026

Platform & workflow by
OJS / PKP

BOSH MUHARRIR

Oblomuradov Narzullo Naimovich – i.f.d. (DSc), professor.

Bosh muharrir o'rinbosarlari:

Islamov Soxib Yaxshibekovich – q.x.f.d. (DSc), professor.

Sultonov Kamoliddin Sadriddinovich – q.x.f.d. (DSc), professor.

Farmonov To'liqin Xayitmurodovich – i.f.d. (DSc), professor.

Muharrir:

Beglayev Uchqun Xurramovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent.

Tahrir hay'atining xalqaro a'zolari:

Kusainov Xalel Xaymullayevich – i.f.d. professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Vilija Aleknevičienė – i.f.d. professor (Universitet Vitovta Velikogo)

Gilbert Ludwig – professor, (Jamk University of Applied Sciences)

Bobojonov Ixtiyor Baxtiyorovich – i.f.d. professor (Germaniyaning Leybnits nomidagi Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligini rivojlantirish instituti (IAMO))

Daiva Makutenene – professor, (Vitautes Magnus universiteti, Litva)

Xaitboyeva Nargiza Alikulovna – i.f.d. dotsent (Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universiteti)

Tahrir hay'ati:**08.00.00-Iqtisodiyot fanlari:**

Gulyamov Saidasror Saidaxmedovich – i.f.d. (DSc), professor;

Saidov Muxammad-Ali Xakimovich – i.f.d. (DSc), professor;

Rustamova Iroda Baxramjanovna – i.f.d. (DSc), professor;

Ochilov Ilhom Sayitqulovich – i.f.d. (DSc), professor;

Askarov Nazimjon Niyozovich – i.f.d. (DSc), professor;

Abdullayev Altinbek Yangibayevich – i.f.d. (DSc), professor;

Boltayev Abror Sayitmuradovich – i.f.d. (DSc), dotsent;

Abduvasikov Abduaziz Abdulazizovich – i.f.n. professor;

Mamadiyarov Dilshad Uralovich – i.f.n. dotsent;

Achilov Mashrab Ulug'bekovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Galimova Feryuza Rafikovna – i.f.n. dotsent;

Odilova Dilnozaxon Barnayevna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Yangiboyev Dilshod G'ulomovich – i.f.f.d. (PhD);

Saidova Dildora Nurmatovna – i.f.n. dotsent;

Dexkanova Nilufar Sagdullayevna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Roziqov Jahongir Mustaqim o'g'li – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Boltayev Nurali Shiramatovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Ibragimova Madina Ismoilovna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Javlijev Nuriddin Bektemir o'g'li – i.f.f.d. (PhD).

06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari:

Shokirov Alisher Djuraboyevich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Mardanov Husniddin Xolbozorovich – q.x.f.d. (DSc);

Abdiyev Fozil Rashidovich – q.x.f.d. (DSc);

Sattorov Maqsud Axtamovich – q.x.f.d. (DSc);

Yuldashov Nurbek Ergashovich – v.f.d. (DSc);

Xalmirzayev Dilmurad Kamilovich – q.x.f.d. (DSc), dotsent;

Namazov Ixtiyor Choriyevich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Xudayqulov Jonibek Bozarovich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Eshonqulov Jamoliddin Saporboy o'g'li – q.x.f.d. (DSc), professor;

Abdullayev Anvar Kodirullayevich – b.f.n., katta ilmiy xodim;

Atabayev Ma'ruf Maxmudovich – q.x.f.n. professor;

Safarov Asqar Asadullayevich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Mustafakulov Davron Mamatqulovich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Kasimov Botir Sadriddinovich – q.x.f.f.d. (PhD);

Akramov Umidilla Ikramdjanovich – q.x.f.n. dotsent;

Elboboyev Abdug'ani Shuxrat o'g'li – q.x.f.f.d. (PhD);

Muxammadov Yo'ldoshbek Akmal o'g'li – q.x.f.f.d. (PhD);

Maxmudova Shaxnoza Abdufattaxovna – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent.

MUASSIS

Toshkent davlat agrar
universiteti

ALOQA UCHUN MA'LUMOTLAR

Manzil: Toshkent viloyati, Qibray tumani, Universitet ko'chasi, 2-uy.

Jurnalning telegram manzili:

t.me/agrobiznes_elektronjurnal

E-mail: licht-1989@mail.ru

Jurnalning rasmiy sayti:

<https://www.agrobiznesjournal.uz>

Tel: +(998) 93 439 30 00

JURNALNING ILMIYLIGI:

Ma'lumot uchun, OAK
Rayosatining 30.11.2024-yildagi
№364/5-sonli qarori bilan
08.00.00-Iqtisodiyot fanlari
bo'yicha, 08.05.2025-yildagi
№370/5-sonli qarori bilan
06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari
bo'yicha "Dissertatsiyalar asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan milliy ilmiy
nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

Elektron nashr, 87-sahifa.
2026-yil, oktabr.

MUNDARIJA

KONSTANTIN IVANOVICH KURPAYANIDI

Green energy transition in Central Asia: capacity growth, technological diversification and system constraints.....11

TURSUNKULOVA GULCHIROY BURXONOVNA

Meva-sabzavotchilik korxonalarida biologik aktivlarni hisobga olishni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish.....24

MO'MINOV ABDUVALI AKBARALIEVICH, DJO'RAEV MUQIMJON YAQUBJONOVICH

Tritikale seleksiyasida molekulyar markerlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi: QTL, SSR, SNP va KASP yondashuvlari asosida.....30

KARIMOV NURBEK DEXKANOVICH

Yeryong'oq yetishtirishda oqqanotga qarshi kimyoviy himoya tadbirlarining iqtisodiy samaradorligini baholash.....43

SAYIPOV BEGZOD RAHIMOVICH

Valyuta kursi tebranishlari indeksini hisoblash va baholash.....53

KARIMOV NURBEK DEXKANOVICH

Yeryong'oq ekinlarida o'rgimchak kanaga qarshi kimyoviy kurash choralarining iqtisodiy samaradorligini baholash.....63

SHOMURODOV TOHIR BOYMUROD O'G'LI

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda aholi daromadlarining o'rni haqidagi nazariy yondashuvlar.....73

МУСТАФОКУЛОВА ЗАРИФА

Сравнительный анализ лидерства в условиях кризиса и роль молодых лидеров в развитии.....80

BOZOROVA MUHABBAT TOXTAYEVNA

Korxonalarda davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, mazmuni va tasnifi.....87

KORXONALARDA DAVR XARAJATLARINING IQTISODIY MOHIYATI, MAZMUNI VA TASNIFI

BOZOROVA MUHABBAT TOXTAYEVNA

Toshkent davlat agrar universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: muxabbatbozorova93@gmail.com

ORCID: 0009-0007-3932-8424

Annotatsiya. Mazkur maqolada davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, mazmuni va buxgalteriya hisobidagi o'рни nazariy-metodologik jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida davr xarajatlarini ishlab chiqarish tannarxi bilan bog'liq xarajatlardan ajratishning konseptual asoslari, ularning moliyaviy natijalarga ta'sir etish mexanizmi hamda amaldagi tasniflash yondashuvlarining afzallik va kamchiliklari tahlil qilingan. Davr xarajatlarini faqat funksional belgilariga ko'ra sotish, ma'muriy va boshqa operatsion xarajatlarga ajratish boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun yetarli axborot bermasligi asoslangan. Natijada davr xarajatlarini funksional, iqtisodiy mazmun, xarajatlarning o'zgaruvchanligi, boshqaruv darajasi, javobgarlik markazi va strategik ahamiyati bo'yicha ko'p mezonli tasniflash modeli taklif etilgan. Taklif etilgan yondashuv davr xarajatlarini yanada aniq identifikatsiya qilish, ularni nazorat qilish va korxona moliyaviy natijalarini baholash sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: davr xarajatlari, xarajatlar hisobi, tannarx, sotish xarajatlari, ma'muriy xarajatlar, operatsion xarajatlar, moliyaviy natija, xarajatlarni tasniflash, boshqaruv hisobi, javobgarlik markazlari.

Аннотация. В статье исследованы экономическая сущность, содержание и роль расходов периода в системе бухгалтерского учета с теоретико-методологической точки зрения. В процессе исследования проанализированы концептуальные основы разграничения расходов периода и затрат, включаемых в производственную себестоимость, механизм их влияния на финансовые результаты, а также преимущества и недостатки действующих подходов к классификации. Обосновано, что классификация расходов периода только по функциональному признаку на расходы по реализации, административные и прочие операционные расходы не обеспечивает достаточной информационной базы для принятия управленческих решений. В результате предложена многокритериальная модель классификации расходов периода по функциональному назначению, экономическому содержанию, характеру поведения затрат, уровню управления, центрам ответственности и стратегической значимости. Предлагаемый подход способствует более точной идентификации, контролю и оценке влияния расходов периода на финансовые результаты предприятия.

Ключевые слова: расходы периода, учет затрат, себестоимость, расходы по реализации, административные расходы, операционные расходы, финансовый результат, классификация затрат, управленческий учет, центры ответственности.

Abstract. This article investigates the economic essence, content and accounting role of period costs from a theoretical and methodological perspective. The study analyzes the conceptual basis for distinguishing period costs from costs included in production cost, their mechanism of influence on financial performance, and the advantages and limitations of existing classification approaches. It is substantiated that the classification of period costs solely according to their functional nature into selling, administrative and other operating expenses does not provide sufficient information for effective managerial decision-making. Consequently, a multi-criteria classification model of period costs is proposed based on functional purpose, economic content, cost behavior, management level, responsibility centers and strategic significance. The proposed approach contributes to more accurate identification, control and evaluation of the impact of period costs on an enterprise's financial performance.

Keywords: period costs, cost accounting, production cost, selling expenses, administrative expenses, operating expenses, financial performance, cost classification, management accounting, responsibility centers.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining barqarorligi, raqobatbardoshligi va rentabelligini ta'minlashda xarajatlarni samarali boshqarish alohida ahamiyat kasb etadi. Xarajatlar korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatining yakuniy natijalariga bevosita ta'sir etuvchi asosiy iqtisodiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Shu bois xarajatlarning iqtisodiy mazmunini to'g'ri anglash, ularni iqtisodiy va funksional belgilariga ko'ra ilmiy asoslangan holda tasniflash hamda buxgalteriya hisobida ishonchli aks ettirish korxona boshqaruvi samaradorligining muhim shartidir.

Jahon bankining World Development Indicators ma'lumotlariga ko'ra, "2025-yilda jahon yalpi ichki mahsuloti 110 982,7 mlrd AQSH dollariga yetgan bo'lsa, uning 63,3 foizi xizmatlar sohasi hissasiga to'g'ri kelgan. Bu ko'rsatkich 2015-yildagi 64,5 foizga nisbatan bir oz pasaygan bo'lsa-da, xizmatlar sektori hali ham jahon iqtisodiyotining eng yirik tarkibiy qismi bo'lib qolayotganini ko'rsatadi". Xizmatlar ulushining yuqoriligi korxonalarda aynan sotish, marketing, boshqaruv, logistika, axborot-kommunikatsiya, ofis va servis bilan bog'liq davr xarajatlari salmog'i ortib borayotganini anglatadi. Bu esa davr xarajatlarini faqat moliyaviy hisob obyektigina emas, balki strategik boshqaruv qarorlarini tayyorlovchi axborot manbai sifatida ko'rish zarurligini asoslaydi.

Xalqaro savdo statistikasi ham davr xarajatlari hisobining ahamiyatini kuchaytiradi. Jahon savdo tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, "2025-yilda jahon tovarlar va tijorat xizmatlari savdosi 34,65 trln AQSH dollariga yetib, 7 foizga oshgan, xizmatlar savdosi esa 8 foiz o'sgan". Natijada xizmatlarning global savdodagi ulushi 27,6 foizga yetib, 2005-yildan buyon eng yuqori darajani qayd etgan. Bunday sharoitda korxonalar faoliyatida reklama, distribyusiya, transport, raqamli savdo platformalari, mijozlar bilan ishlash, shuningdek boshqaruv va muvofiqlashtirish xarajatlari ko'payadi. Demak, bozor kengaygani sari davr xarajatlarini noto'g'ri tasniflash yoki yetarli darajada analitik hisob yuritmaslik moliyaviy natijalarni buzib ko'rsatish xavfini kuchaytiradi.

Mamlakatimizda xo'jalik yurituvchi subyektlar sonining ko'payishi, xizmatlar bozori hajmining kengayishi hamda boshqaruvning raqamli shakllariga o'tish jarayoni korxonalarda xarajatlar hisobini, ayniqsa ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmaydigan, biroq moliyaviy natijaga bevosita ta'sir etadigan davr xarajatlari hisobini takomillashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, "2026-yil 1-yanvar holatida respublikada 474,9 mingta korxona va tashkilot faoliyat yuritgan bo'lib, shundan 403,8 mingtasi kichik korxona va mikrofirmalar hissasiga to'g'ri kelgan. 2025-yil yakunida ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 1 050,3 trln so'mni tashkil etib, oldingi yilga nisbatan 14,7 foizga oshgan. Shu bilan birga, 2025-yilda xizmatlar sohasida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat 859 891,4 mlrd so'mga yetgan". Mazkur tendensiyalar sharoitida sotish, ma'muriy va boshqa operatsion xarajatlarni to'g'ri e'tirof etish, ularni hisob registrlarida aks ettirish hamda boshqaruv ehtiyojlari uchun tahliliy axborotga aylantirish masalasi yanada dolzarb tus olmoqda.

Kichik va o'rta biznes subyektlarining iqtisodiyotdagi ustuvor mavqei ham mazkur masalaning ilmiy-amaliy ahamiyatini oshiradi. Xalqaro moliya korporatsiyasi ma'lumotiga ko'ra, "kichik va o'rta korxonalar dunyo bo'yicha bizneslarning qariyb 90 foizini va bandlikning 50 foizidan ortig'ini tashkil etadi. OECD ma'lumotlariga ko'ra esa, OECD mamlakatlarida kichik va o'rta korxonalar barcha firmalarning qariyb 99 foizini tashkil etib, o'rtacha 50–60 foiz qo'shilgan qiymat yaratadi". Aynan ana shunday korxonalarda ma'muriy xarajatlar, sotish xarajatlari va boshqa operatsion xarajatlarni aniq hisobga olish, ularni javobgarlik markazlari kesimida nazorat qilish hamda byudjetlashtirish mexanizmlarini joriy etish korxona rentabelligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, mazmuni va tasnifi masalalari xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan. Xususan, C.T. Horngren, S.M. Datar, M.V. Rajan [1] xarajatlarni mahsulot va davr xarajatlariga ajratib, davr xarajatlarini muayyan hisobot davrida tan olinadigan hamda mahsulot tannarxiga bevosita kiritilmaydigan xarajatlar sifatida izohlaydi. R. Garrison, E. Noreen va P. Brewer [2] tadqiqotlarida davr xarajatlari ishlab chiqarish jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, asosan sotish va ma'muriy faoliyat bilan bog'liq xarajatlar sifatida tavsiflangan. C. Drury [3] esa xarajatlarni funksional va boshqaruv maqsadlari bo'yicha tasniflashga alohida e'tibor qaratib, ularning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyatini asoslagan.

Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan N.B. Abdusalomova [4], S.N. Tashnazarov [5], R.O. Xolbekov [6] va boshqalar tomonidan xarajatlarning tarkibi, ularni guruhlash hamda hisobda aks ettirish masalalari tadqiq etilgan. Ushbu ishlarda ishlab chiqarish xarajatlari va davr xarajatlarini farqlash korxona xarajatlarini samarali boshqarishning muhim sharti sifatida qaraladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda davr xarajatlarining alohida turlari yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, ularni iqtisodiy mazmuni, funksional vazifasi va boshqaruv maqsadlariga ko'ra yagona tizim asosida tasniflash masalalari yanada takomillashtirishni talab etadi. Shu sababli mazkur tadqiqotda davr xarajatlarining mohiyati va tasnif mezonlarini aniqlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, mazmuni va tasnifini ilmiy jihatdan asoslash uchun tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, guruhlash, induksiya va deduksiya, iqtisodiy tahlil hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini xarajatlarni ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan xarajatlar va hisobot davrida tan olinadigan xarajatlarga ajratish tamoyili tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida xorijiy va mahalliy olimlarning xarajatlar hisobi bo'yicha ilmiy qarashlari o'rganilib, ularning davr xarajatlarining mohiyati, tarkibi va tasnifiga oid yondashuvlari qiyosiy tahlil

asosida baholandi. Guruhlash usuli orqali davr xarajatlari iqtisodiy mazmuni va funksional vazifalariga ko'ra tizimlashtirildi. Tadqiqot natijasida davr xarajatlarini sotish xarajatlari, ma'muriy xarajatlar va boshqa operatsion xarajatlar sifatida tasniflashning mavjud yondashuvlari tahlil qilinib, ularni boshqaruv maqsadlarida yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Davr xarajatlari hisobi nazariy jihatdan buxgalteriya hisobining umumiy prinsiplari va xarajatlarni tegishli hisobot davriga mansub etish qoidalariga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunida aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, zaxiralar, daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlar buxgalteriya hisobi obyektlari sifatida belgilangan.

Davr xarajatlarini amaliy jihatdan guruhlash va ularni ishlab chiqarish tannarxidan ajratish Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-son qarori bilan tasdiqlangan Nizomda o'z ifodasini topgan. Mazkur Nizomga muvofiq, "ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmaydigan, biroq asosiy faoliyatdan olingan foydani aniqlashda hisobga olinadigan xarajatlar davr xarajatlari sifatida e'tirof etiladi va ular sotish xarajatlari, boshqaruv xarajatlari hamda boshqa operatsion xarajatlarga ajratiladi". Davr xarajatlarining aynan shunday tasnifi ularning hisobini takomillashtirish, analitik kesimlarni chuqurlashtirish va ichki hisobotlar tizimini yaratishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy iqtisodiyotda xizmatlar ulushining yuqoriligi, raqamli savdo va boshqaruv texnologiyalarining kengayishi, kichik biznesning ustuvor mavqei hamda xarajatlar tarkibining murakkablashuvi davr xarajatlari hisobini takomillashtirishni dolzarb ilmiy muammo darajasiga olib chiqmoqda. Shu bois mazkur bobda davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, tasnifi, me'yoriy-huquqiy asoslari va zamonaviy hisob yondashuvlari tizimli ravishda tadqiq etiladi.

Hozirgi iqtisodiyotda korxona faoliyatining barqarorligi faqat mahsulot ishlab chiqarish hajmi yoki tushum miqdori bilan emas, balki xarajatlarning qanchalik oqilona shakllantirilgani, guruhlangani va boshqarilgani bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan davr xarajatlari korxona hisob tizimining alohida va muhim obyektidir. Ular bevosita mahsulot birligi tannarxiga yuklanmaydi, biroq korxonaning ma'muriy boshqaruvi, sotuv faoliyati, umumxo'jalik yuritilishi, marketing, logistika, monitoring, xizmat ko'rsatish, nazorat va boshqa operatsion jarayonlarini ta'minlash uchun sarflanadi. Boshqaruv hisobi bo'yicha tadqiqotlarda xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, tizimlashtirish, baholash, nazorat qilish va hisobotlarda aks ettirish boshqaruv hisobining ustuvor vazifalari sifatida ko'rsatilgan.

C.Horngren "davr xarajatlarini boshqaruv hisobidagi tashkilotning ichki boshqaruvi uchun zarur bo'lgan moliyaviy va nomoliyaviy axborotni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish jarayoni sifatida talqin qiladi". C.Drury esa "boshqaruv hisobini tashkilot rahbariyatiga rejalashtirish, nazorat qilish va qaror qabul qilish

jarayonlarida foydalaniladigan axborotni tayyorlash va taqdim etish tizimi sifatida izohlaydi”.

R.Kaplan va A.Atkinson “davr harajatlari tizimini strategik boshqaruvning muhim instrumenti sifatida ko‘rib, uning asosiy vazifasi tashkilot faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash hamda raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiluvchi axborotlarni shakllantirishdan iborat ekanligini ta’kidlaydi”.

Mahalliy iqtisodchi olimlar ham davr xarajatlarini nazariy mohiyatini tadqiq etish orqali uning boshqaruv tizimidagi o‘rni va rolini asoslab berganlar.

Xususan, A.K.Ibragimovning ta’kidlashicha “davr xarajatlari deganda, muayyan hisobot davrida yuzaga keladigan va ushbu davr daromadlarini olish bilan bog‘liq bo‘lgan, ishlab chiqarish hajmiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri proporsional bo‘lmagan xarajatlari (masalan, boshqaruv xarajatlari, sotish xarajatlari, reklama, ofis ijarasi va boshqalar) tushuniladi. Boshqaruv hisobi aynan shunday xarajatlarni ularning yuzaga kelish sabablari va mas’uliyat markazlari bo‘yicha tahlil qilish, nazorat qilish va kelgusida ularni kamaytirish yoki samaradorligini oshirish imkonini beradi”.

A.X.Pardayevning fikriga ko‘ra, “davr xarajatlarini to‘g‘ri boshqarish xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlash hamda strategik rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan boshqaruv instrumentidir”.

Shu bois davr xarajatlarini oddiy “sarflar yig‘indisi” sifatida emas, balki korxona faoliyatini rejalashtirish, boshqarish, tahlil qilish va nazorat qilish uchun zarur axborot manbai sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir.

1-jadval

Davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyatini ochib beruvchi asosiy nazariy yondashuvlar

Yondashuv	Mazmuni	Davr xarajatlari nuqtai nazaridan ahamiyati
Funksional yondashuv	Xarajatlarni korxona funksiyalari bo‘yicha ajratish	Sotish, ma’muriy va boshqa operatsion xarajatlarni alohida ko‘rsatishga imkon beradi
Axborot yondashuvi	Xarajatlari boshqaruv qarorlari uchun axborot manbai hisoblanadi	Rejalashtirish, nazorat va tezkor tahlil uchun davr xarajatlari alohida kuzatiladi
Natijaviy yondashuv	Xarajatlarning foyda va rentabellikka ta’siri baholanadi	Davr xarajatlari moliyaviy natijani bevosita kamaytiruvchi omil sifatida ko‘riladi
Tashkiliy yondashuv	Xarajatlari javobgarlik markazlari va bo‘linmalar bo‘yicha yuritiladi	Har bir bo‘limning xarajat intizomini nazorat qilish imkonini beradi

Manba: tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

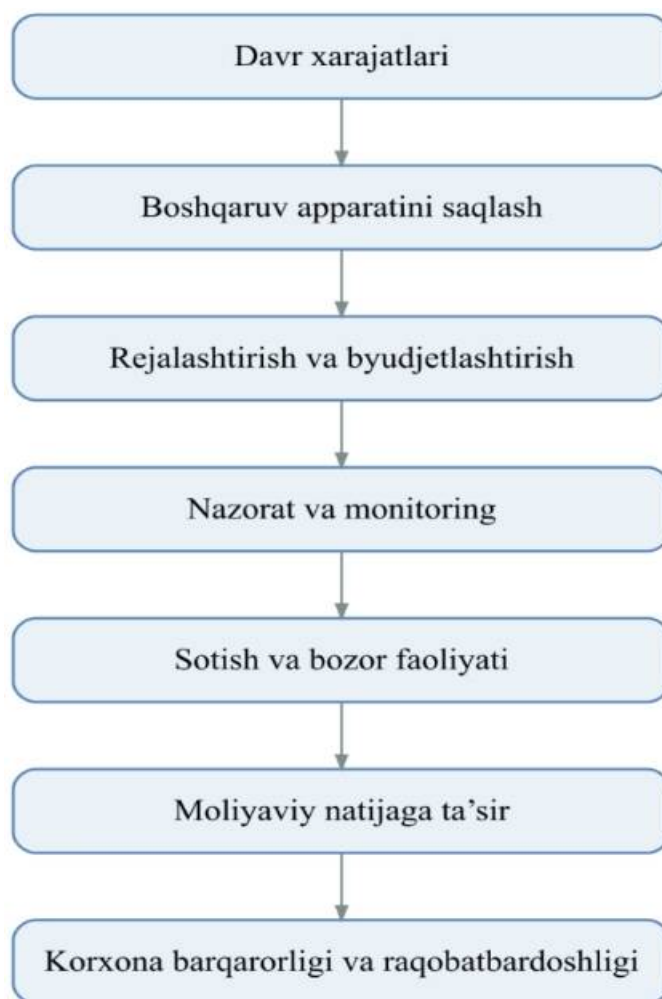
Davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, ular korxonaning ishlab chiqarish jarayonidan tashqaridagi, ammo uzluksiz faoliyat yuritishini ta’minlovchi xarajatlari majmuasini ifodalaydi. Ular mahsulot yaratishning texnologik bosqichiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lanmasligi bilan ishlab chiqarish xarajatlari farq qiladi, biroq korxonaning bozor faoliyati, boshqaruv apparati, muomala jarayoni va operatsion muhitini saqlab turadi. Shu ma’noda davr xarajatlari korxona mavjudligining institutsional va tashkiliy “narxi” sifatida

namoyon bo'ladi. Xarajatlarni boshqarish axborot bilan ta'minlash jarayoni aynan boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish bilan bog'liqligi ta'kidlanganligi davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyatini yanada aniqlashtiradi.

Korxona faoliyatida davr xarajatlarining o'rni ko'p qirrali. Birinchidan, ular boshqaruv tizimining ishlashini ta'minlaydi. Ikkinchidan, sotish va bozor bilan aloqador jarayonlarni moliyalashtiradi. Uchinchidan, ichki nazorat, tahlil, rejalashtirish va monitoring tizimining uzluksizligini kafolatlaydi. Tadqiqotlarda boshqaruv hisobi korxona faoliyatini rejalashtirish, boshqarish, tahlil etish va nazorat qilish uchun zarur axborotni shakllantirishi qayd etilgan. Bu esa davr xarajatlari nafaqat natijani kamaytiruvchi unsur, balki boshqaruv jarayonining ishlashiga xizmat qiluvchi resurs sarfi ekanini anglatadi.

Manba: tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

1-rasm. Davr xarajatlarining korxona boshqaruv tizimidagi o'rni

Davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyatini chuqurroq ochib berish uchun ularning korxona boshqaruv tizimidagi funksional o'rnini ko'rsatish zarur. Chunki mazkur xarajatlar mahsulot ishlab chiqarishning bevosita texnologik jarayoniga kiritilmasa-da, korxonaning uzluksiz faoliyat yuritishi, boshqaruv apparatini saqlash, rejalashtirish, nazorat, monitoring va sotuv faoliyatini amalga oshirishda

muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqaruv hisobi bo'yicha zamonaviy ilmiy yondashuvlarda xarajatlar haqidagi axborot korxona boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ichki nazoratni kuchaytirish hamda moliyaviy natijalarni yaxshilashning asosiy manbalaridan biri sifatida talqin etiladi. Shu sababli davr xarajatlarini korxona boshqaruv mexanizmining tarkibiy unsuri sifatida tasvirlash maqsadga muvofiqdir.

1-rasmda ko'rsatilganidek, davr xarajatlari korxona boshqaruv tizimining bir necha muhim bo'g'inlari bilan uzviy bog'langan. Ular, avvalo, boshqaruv apparati faoliyatini moddiy jihatdan ta'minlaydi, so'ngra rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi, ichki nazorat va monitoring mexanizmlarining ishlashiga xizmat qiladi hamda sotish va bozor faoliyatining tashkiliy negizini yaratadi. Natijada davr xarajatlari moliyaviy natijaga bevosita ta'sir etuvchi omilga aylanadi. Bu holat ularni faqat buxgalteriya hisobining texnik obyektiga emas, balki korxona barqarorligi va raqobatbardoshligini shakllantiruvchi iqtisodiy kategoriya sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi.

Davr xarajatlarini tavsiflovchi asosiy belgilar quyidagilardan iborat: ular hisobot davri bilan bog'liq bo'ladi; mahsulotning konkret birligi tannarxiga bevosita yuklanmaydi; korxonaning joriy faoliyatini tashkiliy jihatdan ta'minlaydi; moliyaviy natijaga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi; ularni rejalashtirish va nazorat qilish boshqaruv samaradorligini belgilaydi. Bu jihatdan davr xarajatlari ishlab chiqarish xarajatlariga nisbatan ko'proq funksional va boshqaruv xarakteriga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotlarimiz natijasida davr xarajatlarini yirik guruhlariga ajratish taklif etamiz. Xususan, xarajatlarni "faoliyat bilan bog'liq xarajatlar" va "boshqa xarajatlar va zararlar"ga ajratish, faoliyat bilan bog'liq xarajatlar tarkibida esa asosiy faoliyat, investitsion faoliyat, moliyaviy faoliyat hamda boshqa faoliyat xarajatlarini ko'rsatish tavsiya etilgan. Ushbu yondashuv davr xarajatlarini ham ichki mazmuniga ko'ra yanada chuqurroq guruhlash zarurligini anglatadi. Chunki ma'muriy, sotish yoki boshqa operatsion xarajatlarning barchasi bir xil iqtisodiy tabiatga ega emas; ayrimlari rejalashtirilgan va doimiy, ayrimlari esa epizodik, tashqi omillarga bog'liq yoki faoliyat bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlardir.

Davr xarajatlari hisobini takomillashtirishning muhim shartlaridan biri ularni ilmiy asoslangan tarzda tasniflashdir. Xarajatlarni to'g'ri guruhlash ulardan boshqaruv maqsadlarida foydalanish, ichki hisobotlar tuzish, javobgarlik markazlari bo'yicha nazoratni kuchaytirish va moliyaviy natijalarga ta'sirini baholash imkonini beradi. Ayniqsa, boshqaruv hisobi tizimida xarajatlarni funksional yo'nalishi, nazorat qilinish darajasi hamda faoliyat bilan bog'liqligiga ko'ra ajratish amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 16th ed. – Harlow: Pearson, 2018. – P. 58–60.

2. Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. 17th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2021. – P. 30–31.
3. Drury C. Management and Cost Accounting. 11th ed. – Andover: Cengage Learning, 2021. – P. 30–31.
4. Abdusalomova N.B., Temirov F.T. Moliyaviy hisob: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2021. – 374 b. – 247–249-b.
5. Tashnazarov S.N. va boshq. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 2. Samarqand: "STEP-SEL" MChJ nashriyoti, 2024. 454–455-b.
6. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi: darslik. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 200 b. – 194–196-b.

Mas'ul muharrir: Beglayev Uchqun

Musahhih: Boltayev Nurali

Sahifalovchi va dizaynerlar: Normurodov Sarvar,
Sharipov Shoxruh

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul hisoblanadi. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqolalar, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin. Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: licht-1989@mail.ru

Jurnalning telegram manzili: t.me/agrobiznes_elektronjurnal

Telefon raqami: +998939018320, +998934393000

Jurnal rasmiy sayti: <https://www.agrobiznesjournal.uz>

"Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 30.11.2024-yildagi №364/5-sonli qarori bilan 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari bo'yicha, 08.05.2025-yildagi №370/5-sonli qarori bilan 06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

"Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali 2023-yil 23-maydan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669225** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №083688